

ран је исход вишедеценијске италијанске активне политике на овом простору. У њему је аутор систематично приказао италијанско деловање 1939. године – од преговора Стојадиновић–Тано на Бељу, преко италијанског организовања немира у Албанији и предаје ултиматума, покушаја албанске владе да заинтересује европске силе за албанско питање, па до тока војних операција, проглашења италијанско-албанске персоналне уније и учвршћења италијанске власти у Албанији. Посебну пажњу Аврамовски је посветио изостанку реакције Југославије на италијанску инвазију, упркос ратном плану Главног генералштаба који је предвиђао „тренутну војну интервенцију у случају искрцавања италијанске војске у Албанији“ ради освајања важних стратешких позиција, до чега није дошло. Ова анализа је показала да југословенска влада није дозволила ни одлазак добровољаца из редова албанске мањине у Југославији. Према мишљењу аутора, потоње изјаве о очувању пријатељских односа између

Београда и Рима биле су, заправо, израз осећања несигурности и страха од даљих потеза који би угрозили безбедност и интегритет Југославије, а у „првом реду од активирања ревизионистичких и сепаратистичких захтева на њен рачун“.

Сами радови др Живка Аврамовског представљају изузетно значајан приказ односа Италије и Југославије у међуратном периоду, али овако груписани у једном зборнику још више добијају на значају, јер се кроз њих могу сагледати италијанска политика на Балкану, увидети правци и домети југословенске спољне политике и утврдити политичка тежња саме Албаније за остваривањем албанских националних циљева. Услед разноврсности и слојевитости радова, њихово поновно објављивање може се посматрати као подстицајно и вишеструко корисно за стручну и ширу читалачку публику.

Синиша ТАДИЋ

Klaus Buchenau, *From Grand Estates to Grand Corruption. The Battle over the Possessions of Prince Albert of Thurn and Taxis in Interwar Yugoslavia*. Leiden: Brill | Schönningh, 2023, 202.

Проблематика корупције у међуратној Југославији значајан је феномен и велика истраживачка тема која је у историографском смислу још увек недовољно обрађена. Прва и последња синтеза у овој области настала је из пера хрватског публицисте и новинара Звонимира Кулунџића 1968. године, дакле, пре више од пола столећа. Иако у последње време расту интересовање и научна продукција везани за ову тематику, њој у (пост)југословенским

историографијама није била посвећена потребна пажња. У домаћој историографској продукцији још увек немамо ни монографских издања, а камоли синтеза посвећених овој теми, што је посебно упадљиво имајући у виду значај, последице и импликације које је корупција имала по друштво и државу монархијске Југославије. У том контексту, монографија Клауса Бухенауа која је посвећена афери Турн Таксис, једној од крупних корупционашких афера из

времена Краљевине СХС/Југославије, представља изузетан историографски допринос. Књига је објављена прошле године на енглеском језику, у издању немачке подружнице угледног Брила (Brill | Söningh, Paderborn), а посебно привлачи пажњу својим драматичним насловом: *Од великих поседа до велике корупције: борба за поседе кнеза Алберта Турн-Таксиса у међуратној Југославији*.

Бухенау је професор историје на Катедри за студије Југоисточне и Источне Европе Универзитета Регензбург, а код нас је у научној јавности познат као реномирани истраживач организације, структуре и односа унутар Српске православне цркве. Већ низ година посвећено се бави историјом корупције у међуратној Југославији, док је монографија која је предмет овог приказа најзначајнији резултат тог истраживања. Књига је конципирана као студија случаја са фокусом на проблем регулација правног и својинског статуса имања немачких кнезова Турн Таксис у међуратној Југославији. Састоји се од уводне и закључне деонице, 12 аналитичких поглавља, именског индекса и хронологије догађаја. Све је то сажето и ефикасно изложено на 184 стране текста, које се указују као „суви дестилат“ дугогодишњег истраживања немачког професора. Књига се лако чита, јер је текст и поред сложеног аналитичког поступка, примене одговарајуће правне, економске и социолошке терминологије и одговарајуће методологије, писан допаљиво, ефектно и довољно приступачно и за ширу публику.

Већ је поменут значај корупције у монархистичкој Југославији, међутим, анатомија ове системске друштвене аномалије, нарочито њени

непосредни актери и сâм чин примопредаје мита најчешће су обавијени великом конспирације, што додатно отежава истраживање коруптивних пракси. У литератури се много чешће говори о корупцијским скандалима него о судском епилогу корупције. Неке ствари су често очигледне, рецимо код злоупотреба диспозиционих фондова, или код Стојадиновићевих спекулација са вредношћу ратних обвезница, али најчешће не постоји могућност непосредне инкриминације. Наиме, у тим трансакцијама не постоји доказ о криминалној намери, нема признаница, фактурисања нити документарног трага.

Бухенау је, међутим, књигу писао на огромној документацији која је похрањена у кнежевској архиви породице Турн Таксис, у њиховом дворцу у Регензбургу који је видљив на хоризонту овог града. Дакле, неко би сматрао коинциденцијом то што је сâмо место академског ангажмана немачког професора водило до овог драгоценог архива који у себи садржи читав рудник сведочанстава за оно што је у југословенској међуратној јавности било познато као „афера Турн Таксис“. Међутим, податке из приватног архива кнежевске куће Бухенау је допунио исцрпним и дуготрајним истраживањем у немачким државним архивима у Берлину (*Bundesarchiv* и *Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes*), Хрватском државном архиву, Архиву Југославије у Београду и Државном архиву у Ријеци, тако да је на крају неправедно говорити о случајности и срећи код овог истраживања које је исцрпело све расположиве архивске ресурсе за реконструкцију ове афере.

Из књиге сазнајемо да су поседи кнезова Турн Таксис у Југославији обухватили 37.655 хектара земље,

углавном под шумом, углавном у Горском Котару, у Хрватској, са административним седиштем у Карловцу. На ово имање југословенске власти су 1919. ставиле секвестар, дакле, државну принудну управу до решења свих спорних имовинско-правних питања. Бухенау детаљно реконструира институционални контекст, као и предисторију ових поседа који су у другој половини 19. века откупљени од мађарских кнезова Ердедија. Из његовог писања сазнајемо да је породица Турн Таксис богатство стекла пружајући поштанске услуге на простору тзв. Римског Царства Немачке Народности и то још од 14. века. Током 19. века националне државе су преузимале овај монопол од Турн Таксиса, а они су новац добијен од надокнаде уложили у велике поседе које су куповали на територији данашње Хрватске, Чешке, Словачке и Пољске. После Првог светског рата њихови поседи нашли су се у оквирима држава које су биле непријатељски настројене према немачкој имовини, нарочито према немачком земљишном велепоседу.

Аутор скреће пажњу да су се у монархијској Југославији, имања Турн Таксиса нашла на удару неколико системских државних мера управљених против великих поседа и поседа грађана „непријатељских“ земаља. То су биле мере аграрне реформе донете на националном нивоу, као и права и обавезе проистекле из Версајског и Сен-Жерменског мировног споразума на међународном нивоу. Код овог другог пакета мера, контроверза се односила на држављанство Алберта Турн Таксиса који је био изворно немачки грађанин, али је 1918. године, наводно, добио и аустријско држављанство за шта је тек неколико година касније добио

исправу. Мировни споразуми у Версају и Сен-Жермену другачије су третирали имовину немачких, тј. аустријских држављана. Ако би Алберт био третиран као Немац, његова имовина је требало да буде ликвидирана, уколико би био Аустријанац, морао би се подићи секвестар. С друге стране, чак и да се подигне секвестар и имање врати у руке кнезу Алберту, оно је ипак попадало под одредбе Закона о аграрној реформи.

Како би сачувала своје поседе у Југославији, кнежевска кућа се одлучила да посегне за неформалним каналима утицаја на доносиоце одлука у тој земљи. Анализирајући ову шему (ван)институционалног лобирања и (не)законитог заузимања за интересе Турн Таксиса, Бухенау је реконструисао разгранату мрежу корупције која се образовала око њихових агената и противника у Југославији. У прво време, главни заступник њихових интереса био је Јаков Челебоновић, београдски адвокат и члан владајуће Народне радикалне странке. Из Бухенауове књиге сазнајемо да је Челебоновић као пуномоћник кнежевске куће био непосредно укључен у покушаје скидања секвестра са имања Турн Таксис заступањем тезе о њиховом аустријском држављанству. Пошто је одлука о евентуалном подизању секвестра била у надлежности министра правде, Челебоновићева мрежа утицаја била је усмерена на ово министарство, а реализована је тек 1924. доласком Еда Лукинића из Самосталне демократске странке на положај министра. Бухенау указује да је неколико милиона динара које су Лукинић и његова странка добили од Челебоновића било уложено у страначка гласила и штампарије које је ова партија покренула у Далмацији и хрватском при-

морју. Све време било је јасно да Челебоновић значајан део новца задржава за себе, а ствари постају више него јасне са напредовањем његове грандиозне палате на Топличином венцу која је подигнута између 1927. и 1929. године.

Бухенау објашњава да је пре Лукинића, Челебоновић покушавао да подигне секвестар са радикалским министрима, али је то ишло тешко, јер су у самој радикалној странци деловале две супротстављене пословно-интересне групације: прва је била окупљена око идеје за подизање секвестра, док је друга била за ликвидацију имања на основу одредби Версајског уговора. Ова друга интересна група је створила и фиктивну организацију, Земљорадничку задругу „Топлица“, која је требало да откупи имање Турн Таксиса у поступку ликвидације. Управо је негодовање првака радикалне странке и незадовољство поменутих интересних група довело до поновног стављања секвестра на имање 1925, овај пут на основу одредби аграрне реформе. Секвестар је ипак подигнут на самом измаку парламентарног уређења у Краљевини СХС, у октобру 1928, што је представљало највећу меру успеха неформалног приступа решавању овог проблема од стране кнежевске куће Турн Таксис.

У исто време стављена је под кров и палата Челебоновића у центру престонице. Палата, коју су савременици често називали и „Палата Турн Таксис“ налази се на Топличином венцу и слови за један од најрепрезентативнијих примера архитектуре у Београду двадесетих година 20. века. У згради, која је пројекат истакнутих архитеката Белића, Краснова и Нерегара и културно добро под покровитељством Завода за заштиту споменика града Београда, данас се налази Музеј

примењене уметности. У ретроспективи анализе изложене у књизи Клауса Бухенауа, ово здање би се могло посматрати и као споменик корупцији у нашој међуратној краљевини.

Статус имања и односи са представницима извршне власти постају компликованији у време личне владавине краља Александра и режима који је настао под Октроисаним уставом из 1931. Власти у Савској бановини постају напрасно еколошки свесне и уводе ограничења у домену експлоатације шума, тако да је кнежевска кућа морала поново покренути своје агенте у Загребу, Београду и на терену како би неформалним плаћањима стекла право на сечу шуме. У то време кнежевска администрација је већ у потпуности изгубила поверење у Челебоновића са којим је покушавала да раскине сарадњу, а нову мрежу утицаја градила је око загребачких адвоката Мацуре, Валентековића и пословног предузетника Ротквића. Организација агената, конфидената, чланова породица, жена, љубавница и породичних пријатеља блиских доносиоцима одлука имала је формат пирамиде на чијем се врху налазио Ротквић. Најзначајнији напори били су уложени у остваривање утицаја на министре Војислава Маринковића, Владимира Андрића и Јурја Деметровића. Сва настојања завршила су се неуспехом, јер је 1932. на основу Закона о ликвидацији аграрне реформе извршена експропријација највећег дела имања Турн Таксиса у Југославији. Штавише, надлежни суд у Београду је 1934. покренуо поступак против Челебоновића због неформалних исплата и незаконитог пословања акционарског друштва које је заступало пословне интересе Турн Таксиса у Југославији. Челебоновић је неко време провео и у ис-

тражном затвору, али се судски процес развлачио и коначно завршио без пресуде.

Бухенау истиче да је поновно жањање немачке државе током тридесетих година прошлог столећа условило наслон кнежевске куће на немачку званичну политику споља и наставак неформалних контаката и корумпирања домаћих политичара унутар Југославије. Штавише, он указује да је др Станко Суботић, заступник југословенских интереса на арбитражном југословенско-немачком суду био на платном списку Турн Таксиса, што указује на свеобухватну акцију коју су предузимали агенти кнежевске куће у Југославији. Иако је арбитражни суд 1935. прихватио аргументе кнежевске куће, југословенске власти су одбиле да прихвате ову одлуку. За Бухенауа су овај правни епилог, као и раније враћање секвестра у 1925, указивали на јасне границе неформалног утицаја у домену званичне политике. Дакле, чак и у Краљевини Југославији, чије су државне власти биле озлоглашене по корупцији, постојао је одређени лимит неформалног утицаја на доносиоце одлука. Враћање поседа „непријатељској“ властелинској породици и угрожавање интереса домаћих аграрних интересената задирало је у саме постаменте националних држава које су образоване на развалинама средњоевропских царстава. Етнички критеријум и „национална“ агенда били су тако значајни у југословенској политици да су означавали границу преко које се није могло ићи механизмом остваривања неформалног утицаја и корупције. Стиче се такође утисак да су југословенске институције биле нешто „отпорније“ према корупцији током октроисаног уставног ре-

жима тридесетих година, него у време тзв. лажног парламентаризма 1920-их.

Напослетку, спор су пресудили непосредни преговори југословенске и немачке стране током 1938. и 1939. године. У време када је немачки утицај у Југоисточној Европи био на врхунцу, југословенске власти су децембра 1939. прихватиле да најзначајнији део кнежевских поседа врате кући Турн Таксис. Такво стање затекла је и марионетска Независна Држава Хрватска са којом су представници кнежевске куће покушавали да остваре додатне концесије у своју корист. Бухенау објашњава да су ова настојања била неуспешна, с обзиром да нацистичка немачка дипломатија није желела да ризикује односе са савезницима на Југоистоку зарад интереса немачких великопоседника. У правном смислу, случај Турн Таксис добио је епилог успостављањем социјалистичког уређења у Југославији након Другог светског рата када су нове власти национализовале све њихове поседе.

На крају књиге, уместо формалног закључка, Бухенау је конципирао тзв. правила игре, тј. својеврсну „граматику корупције“ која уопштава контекст неформалних пракси у међуратној Југославији, а вероватно се може значајним делом применити и на околности у другим сличним друштвеним системима. „Граматику“ се теоријски и концептуално наслања на економско-правни контекст односа између принципала (власника) и агента (пунномоћника), као и на клијентелистички карактер приватно-правних веза и односа унутар државне администрације. Преплет односа унутар обе концепцијске шеме тако је сложен да је Бухенау прибегавао графичком приказивању тих односа посредством сложених

дијаграма. У закључку, међутим, сложени односи између принципала у Регензбургу и њихових агената у Југославији (са пратећом булуменом конфидената, подагената, интимуса итд), с једне стране и – доносилаца одлука, са њиховом мрежом политичке клијентеле, са друге – сведени су на јасно и прецизно одређена правила „граматике“.

Књига Клауса Бухенауа представља огроман допринос студијама корупције у међуратној Југославији. Иако у основи конципирана као студија случаја, дакле, монографија посвећена анализи једне корупционашке афере, ова књига је захватила много више слојева, појава и структура. Свестраност ауторовог истраживачког приступа на микро-, мезо- и макронивоима анализе омогућила је једин-

ствен контекст сагледавања институција, друштва, економије, политике и дипломатије међуратне Југославије. У целини, дакле, уз проблематику неформалних пракси и корупције, ова студија случаја пружа комплексни увид у бројне структуре југословенског друштва и политике. Интерес историјске струке у региону би налагао да се ова књига код нас, у Београду, Сарајеву или Загребу, преведе и објави. Ова књига, заједно са бројним публикацијама сарадника окупљених на поменутој Катедри Универзитета у Регензбургу, потврђује статус ове академске институције као реномиране и референтне институције за студије југословенског друштва и државе.

Александар Р. МИЛЕТИЋ

Драгомир Бонџић, Више од века.

Завод за здравствену заштиту студената Београд.

Београд: Завод за здравствену заштиту студената Београд, 2023, 366.

Прошло је више од два века од почетка борбе српског народа за слободу и обнову независности и скоро век и по од поновног успостављања независне српске државе. Отуда не чуди што бројне институције, установљене у устаничким данима, у доба Кнежевине Србије или у време самосталне српске државе, већ баштине више од једног века постојања, и што је у науци последњих година објављен велики број радова о њима. Таква установа је и Завод за здравствену заштиту студената Београд, који је предмет монографије научног саветника Института за савремену историју, др Драгомира Бонџића. Поред увода, предговора, списка запослених, списка извора, литературе и резимеа, књига садржи четири велике целине.

У уводном делу аутор је описао историјат високог школства у Србији од оснивања Велике школе 1808. до краја Првог светског рата. У том периоду, 1905. године, установљен је Универзитет у Београду проглашењем Велике школе за универзитет. Посебну пажњу Бонџић је покљонио материјалним приликама и здрављу студената, чији је број непрекидно растао у овом раздобљу (на пример, на Лицеју је 1842/43. било 34, а на Универзитету 1913. преко хиљаду и по студената). Уочио је постојање свести лицејских, универзитетских и државних органа о потреби лечења сиромашних студената, закључујући да су лоше материјалне прилике и сиромаштво студената биле значајне препреке развоју високог школства у српској држави.